

ՌԵՃԻՆ՝ 1868 — ՔՍԱՆԵՐՈՐԴ ՎԵՅԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ — ՓԵՏՐՈՒԱՐ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

(Տես էրես 7.)

Բ

Առաջին հարստացումը.

Առանձին մէջ վաւերութիւն անուանով հայրենական հին ստացուածոց տէր աղէկ բնակութիւն ունեցող հարուստ կալուածապետ մը կար, որ մերձաւոր քաղաքը կը բնակէր և հազիւ գարնան կու գար քանի մը օր իր երկիրը կ'անցընէր: Բնակչաց բնակարաններն էր զինքը Միրըպոյէ հեռու բռնողը, որուն նաև թշուառութիւնը տեսնալով կը նեղուէր. կը փափաքէր ձեռքէն եկած գարմանն ընել, անոր համար պէտք եղածէն աւելի առատաձեռնութեամբ կ'օգնէր անոնց որ իրեն կը դիմէին. բայց իր պարգևները, ինչպէս նաև սովորական ողորմութիւնները անգործ զեղեր էին, և ամենայն առատութեամբ

հանդերձ չարը արմատախիւ չէին կըրնար ընել:

Վաւերութիւն կիրթ բարի և դերազանց դիտաւորութիւններ ունեցող մէկն էր. կը տեսնէր չարիքը և կ'ուզէր առջևը առնուլ, բայց չէր գիտեր թէ ինչ հնարք կարելի էր բանեցնել. աշխատասէր էր, յարատևող և ձեռք զարկածը երկայնամտութեամբ առաջ տանող, բայց իսկըզբան երկչոտ և տարտամ. կը տարակուսէր միշտ բանի մը ձեռք զարնելու և շատ մը զանազան խորհրդոց մէջ կը տատամէր. այս տատամութիւնը ետ կեցողներ էր զինքը Տիւրքիի սկսանելի գործոյն ձեռք զարնելէ:

Բժիշկը երբ օգնականի կարօտ ըլ-

լալն ըմբռնեց՝ իմացաւ միանգամայն թէ ինչ մեծ օգնութիւն կրնար ըլլալ իրեն հանդիստ և ընչից տէր անանկ մէկը՝ որ նմանեացը օգտակար ըլլալու համար ստակի չէր խնայեր։ Միրըպոյի վիճակին նկատմամբ շատ անգամ խօսեր էին մէջերնին և երկուքն ալ կը ցաւէին անանկ խեղճութեան մէջ ընկղմած տեսնալով աւան մը՝ ուր այնչափ տարերք կային յաջողութեանց։

Տիւրքէ մէյմը որ միտքը զրաւ ձեռնարկութիւնն սկսելու՝ մասնակից ըրաւ իր խորհրդոցը նաև զՎալբուր որ ամենևին ղէմ չկեցաւ ամենայն ինչ իր տեսութեանցը համեմատ էր, ուստի ինքնայօժար խոստացաւ ձեռնառու ըլլալու։ Տիւրքէ համոզեց զինքը որ առանց զժուարութեան յանձն առնու աւանապետի պաշտօնը, զոր շատ անգամ առաջարկեր էին և ինքը անձին վստահութիւն չունենալով մերժեր էր։ ասով Վալբուր ստիպուեցաւ երկայն ժամանակ Միրըպոյ բնակելու։ Քիչ ատենէն գործակից եղած բանին զրազելով՝ սովորական բնակութեան տեղը ըրաւ։

Իրենց գործոյն յաջողութեանը գէպը մը մեծ պատճառ եղաւ։ Բաւական ութսուննոց ծեր ծխատէրը մեռաւ, որուն անկարելի էր հասակին ծանրութեամբը սրտին բարի խորհուրդները կատարել։ Տիւրքէ ըմբռնած էր թէ առանց կրօնից և բարոյականի օգնութեան տեղ մը կենդանացնելու համար եղած ամենայն դարմանը անհիմն է։ փութաց եպիսկոպոսին գնաց և աղաչեց որ ըստ ամենայնի իրեն փափաքներուն ձեռնառու ըլլալ ուղղով եկեղեցականը զեղին ժողովրդապետ կարգէ, որ առոյգահասակ քահանայ մըն էր, միանգամայն ողորմած, եռանդուն և զիտուն, և որ Տիւրքէի խորհուրդները զիտնալով՝ ազնուական ըզձիւք վառեալ էր այնմ հետամուտ ըլլալու։ Եպիսկոպոսը Տիւրքէի զիտաւորութեանը աղէկ տեսեակ ըլլալով ընդունեցաւ անոր առաջարկութիւնը, որով Տիւրքէ նոր եռանդեամբ բորբոքեալ Միրըպոյ

դարձաւ։ Կարծես թէ ուժը եռապատիկ աւելցած էր։

Այս իրեք անձանց աւանը շէնքերնելու համար միաբան հաւանութեամբ ըրած ամենայն ջանքը շատ երկայն կ'ըլլայ պատմել։ Քսան տարուան մէջ եղած յեղափոխութիւնը աղէկ նկարագրելու համար՝ բաւական է կերպով մը մեր առջի ըրած նկարին հակառակը ցուցնել։

Տիւրքէ ու Վալբուր համոզեալ էին թէ օրինակէ աւելի լաւագոյն միջոց չըկայ տգիտութեան մէջ ընկղմած ժողովուրդ մը համոզելու համար։ Միրըպոյի բնակչաց մշակութեան լաւագոյն կերպ մը ընդունելի ընել տալու համար՝ բանին արդիւնքը ուղեցին ցուցնել։ Վալբուր իր կալուածոց վարձատուութեան ժամանակին լմնալը առիթ առաւ և ստիպեց զվարձուորը որ իր տեսութեանցն համեմատ շարժի, որուն նաև օգնեց անձին ծախիւքը մեծամեծ աշխատութիւններ ընելով։

Ինչուան ան ատեն Տիւրքէ գործակալի մը օգնութեամբ իր կալուածը բանեցուցեր էր, բայց զայն լաւցնելու համար պէտք եղած դրամազուխը չունէր։ անանկ բան մը մտածեց որով ինքնին ամենաօգտակար օրինակ մը պիտի տար։ Դրամազուխ ձեռք ձգելու համար իր կալուածոցը կէսը ծախեց որպէս զի մնացած մասը աւելի լաւ կերպով մշակէ։ Երկրագործաց այն ցաւալի սովորութեանն հակառակ, որոնք ստացուածքնին շատցնելու համար անխոհեմութեամբ փոխ ստակ կ'առնուն։

Այս պարագայիս մէջ իր անձնատիրութիւնը լռեցուց և չվախցաւ կալուածոցը մէկ մասը ծախելով ծագած կերպ կերպ ենթադրութեանց տակ ձգել ինքզինքը։ փորձը ցուցուց թէ այս բանն ոչ միայն բարի օրինակ այլ նաև պրանչելի գործ մըն էր։ Տասը տարիէն կալուածոցը կէսը առաջուց ամբողջին բերածին կրկինը կը բերէր։ և ճարտարութեամբ գործածելով դրամազուխները՝ երկրին օղը և պարարտութիւնը լուցնելու համար, նաև կատարեալ

գործիքներ գնելով, խելացի խնամքներու ձեռք զարնելով և մշակութեան կանոնաւոր դրութիւն մը բռնելով գրեթէ եռապատիկ աւելցաւ ստացուածքը :

Ասանկ յայտնի յաջողութիւն մը անկարելի էր որ Միւրըպոյի բնակչաց աչքին չզարնէր . իսկոյն երկրագործներէն ոմանք բժշկին օրինակէն և տուած եռանդուն խրատներէն յորդորուելով, ոմանք նաև 'ի ծածուկ վալքութիւն քսակէն ալ օգնութիւն գտնալով, որոշեցին որ նոյն փորձերը սկսին բանեցնել . ապով գլխաւոր դժուարին քայլը եղած էր : Մեր երկու բարեկամները գիտէին թէ մինակ իրենք իրենց գործելովսին պարզամիտ երկրագործները այնչափ իրենց օրինակին չէին հետևեր, միշտ հարուստներուն ըրածին վրայ անվստահութիւն ունենալով և ըսելով թէ հարուստներուն համար օգտակար և աղէկ սեպուածը իրենց համար բան մը չաժեր : Ուստի յաղթութիւն մըն էր քանի մը հոգի իրենց տեսածին հետևելու նմանասիրութեան ձգելը, որոնց օրինակին նմանողներ հետզհետէ պիտի աւելնային, ինչպէս որ նախատեսութիւննին փորձով ալ ստուգուեցաւ :

Տիւրքէ այս առաջին յաղթութիւնը ստանալու համար բանի մը չէր խնայած . իսկզբան առջի տարիները ամէն բանի կը հասնէր, և կրնայ ըսուիլ թէ իր կեանքը յարատեւ կռիւ մըն էր ընդդէմ արդելից . ամէն տեղ վրայ կը կենար և ընել տուած աշխատութեանցը կը հսկէր, որոնց ելքը ոչ միայն իր գործոյն յաջողութեանը այլ նաև անձնապէս հարստանալուն համար կարևոր էր . մի և նոյն ժամանակ նաև իր հիւանդները հոգալն ալ կը շարունակէր . նոյն իսկ աւելի յաճախ այցելութեան կ'երթար անոնց, և խորհրդոցը մասնակից կ'ընէր : Ամէն անգամ՝ երկրին գեղացւոցը հանդիպելուն անանկ հարցմունքներ կ'ընէր՝ որով մտքերնին կ'արթնցնէր, և առանց խելացի խորհուրդ մը տալու չէր զատուեր անոնցմէ : Ամէն կիրակի երբ օլը ներէր եկեղեցւոյն դրանք քով խոնուած ամբիսին մէջ

կը խառնուէր . Միւրըպոյի բնակիչները չորս բոլորը կը ժողվուէին և հոն եղանակին, բերոց առատութեանը, կամ աւանին գործոցը վրայ խօսելով մասնաւորաց տուած խորհուրդները առհասարակ ամենուն կը հաղորդէր : Խօսքը կը դարձնէր աւանին վրայ ունեցած բարի բարի մտածութեանցը և կը թողուր որ իրենք առաջարկեն կանխաւ այն բաները որոնց դէմ թերևս հակառակէին եթէ բացէն ինքը ըսելու ըլլար :

Բժշկին մտադրութեանը առաջին բաներէն մէկը եղեր էր աւանին առջևի դաշտին մէջէն անցած առուակը թումբերու մէջ ամփոփել, որով ողողմանց և ջրոյն քնասակար կերպով լճանալուն առջևը առեր էր . մարգագետնին արօտը որ յարատեւ ջրոյ մէջ ընկղմած անպիտան խոտերով լեցուն էր, բազմաթիւ խրամներու և փոսերու ձեռքով կենդանացեր էր . գէշ խոտերը յարմատոց հանելով և հողը քրքրելով չրջելով պարարտ մարգեր դարձեր էին, առուակին ջրովն ոռոգեալ պղտիկ առուներէ իրենց պէտք եղած ջուրն ստանալով : Շատ մը ոչխարներու հօտերու ճարակ կը մատակարարէին, որոնք աւանին երկիրներուն պարարտութիւն կը հայթայթէին, ուսկից միշտ զուրկ մնացած էին : Այսչափս դեռ ոչ ինչ է :

Ինչպէս ըսինք այս առուակը ընթացիցը մէջ շատ ջրվէժներ ունէր, որոնցմէ ոչ ոք մտածեր էր օգուտ քաղել . շատոնց 'ի վեր բժիշկը կը ցաւէր զօրաւոր մեքենաներ շարժելու կարողութիւն ունեցող զօրութեանց փճանալը տեսնալով, որով կենդանութիւն և գործունէութիւն կրնար ստանալ երկիրը : Այս ջրվէժներէն տկարագունին վրայ՝ որ միանգամայն աւանին ամենէն մերձաւորն էր, ինքիւր կողմէն ջաղացք մը հաստատեց որ արդէն աւանին համար բարեգործութիւն մըն էր . բայց անոր օգուտը ան ատեն աւելի ըմբռնեցին բնակիչները երբ ժամանակին լաւագոյն կիրառութիւնն իմացան, վասն զի կ'ազատէր զիրենք այն երկոյն ճամ

բորգուլթիւններէն որ առաջուց կ'ընէին անպիտան ճամբաներէ անցնելով՝ երթալու իրենց ցորենը աղալ տալու համար :

Սակայն ասիկա Տիւբրէի մտածածներուն մէջ չնչին բաներէն մէկն էր : Աւանին հասարակութեւն երկիրը ընդարձակ էր, բայց մեծաւ մասամբ մարգերէ և մացառներէ բաղկացեալ, որով աշխատութեան մեծ նիւթ մը չէր մընար. երկիրները՝ որոնց մշակութեամբը կրնային զբաղիլ բնակիչք, երեսէ ձգուած էին : Տիւբրէ կը մտածէր թէ ինչ մեծ շահու գուռ էր աւանին մէջ արուեստ մտցընելը որով զբաղէին. այս խորհուրդս կրցաւ գլուխ հանել ստացուածոցը մէկ մասը ծախելով : Գիտէր որ դրամագլուխ ունեցողներ Միրըպոյի հովտին մէջ գործատուներ կը փափաքէին հաստատել. ծախել ու զած ստացուածոց մասը ճիշդ իրենց փափաքածն էր. զինք կտրուեցաւ և իսկոյն մանարանի մը որմունքը սկսան բարձրանալ, որով ժամանակաւ հաւանեցան կալուածատեարք նկարատիպ կտաւուց գործատուն մ'ալ աւելցընել քովը : Քիչ ետքը, որովհետեւ երկիրը աղէկ տեսակ երկաթի հանք ունէր, և որովհետեւ անցք չըլլալուն համար շրջակայ անտառները քիչ աժէք ունէին, քանի մը երկաթահանք բացուեցան. հետզհետէ ուրիշ գործանոցներ ալ հաստատուեցան և օր ըստ օրէ հովիտը արուեստական մեծ գործունէութեան տեղ եղաւ :

Սակայն այս ամէնն ալ առանց զբոսարութեան և վէճի չմնեցաւ : Միրըպոյի բնակիչքը ոչ հանճարեղ էին և ոչ ալ այնչափ շատուոր որ գործատան աշխատութեանց բաւէին, ուստի պէտք եղաւ դրսէն գործաւորներ կանչել, որոնց գալստեանը պատճառաւ գրեթէ ընդհանուր չփութութիւն մը ծագեցաւ աւանին բնակչացը մէջ : Ոչ դը կ'ուզէր հասկընալ թէ բնաւ մէկու մը նախատինք չէր բերեր իրենց չկրցած աշխատութիւնները օտարաց կատարել տալ, և թէ իրենց ներկայութեամբը սպառու-

ղաց թիւը աճելով շատ բաներու գինն ալ կ'աւելնար : Ընդհակառակն տեղացիք՝ որովհետեւ գեղը հազիւ կրնար իր յատուկ բնակիչները սնուցանել, վնասակար կը սեպէին այս նոր եկաւորներուն գալուստը. « Երկիրը սովալլուկ ընելու և կերակրեղինաց գինը սուղցնելու համար եկած շատ մը բերաններ են, կ'ըսէին : »

Ան ատեն Տիւբրէի պէս մէկը ունենալը հասարակութեան համար բազդեղաւ. ունեցած ազդեցութեամբը զամէնքը խաղաղեց. զրգումունքը հանդարտեցուց և եթէ չկրցաւ ալ նոր աշխատաւորները սիրով ընդունելի ընել տալ, գոնէ կրցաւ առջևը առնուլ որ կոյր թշնամութեան մը զոհ չըլլան :

Բժիշկը աւանին աղէկութեանը համար որոշողական պարագայի մը մէջ մասնաւորապէս բովանդակ իր ազդեցութեանը պէտք ունեցաւ. խնդիրն էր հասարակութեան ստացուածքը ծախել. այս ստացուածները՝ որոնք Միրըպոյի երկրին մէկ մեծ մասը բռնած էին, կը բաղկանային մացառներէ և շատ մը ընդարձակ դաշտերէ և արօտներէ. աւանին աղքատները իրենց կովերն ու ոչխարները հոն արածելու կը տանէին, ուր տաքնալու համար փայտ ալ կը գտնային :

Երբոր առաջին անգամ խօսք բացուեցաւ այս նիւթոյս վրայ, բարկութեամբ սկսան պոռալ կանչել, թէ « Այս բանս ընելը աւանը կործանել, աղքատներուն ունեցածը կողոպտել և զանոնք մուրացկան ընել ուզել է : » Այս պարագայիս մէջ քիչ մնաց որ Տիւբրէ ժողովրդեան երեսէն իյնայ, սակայն ինքը ամուր կոխեց, վասն զի մըտածածին օգտակարութեանը վրայ համոզուած էր : Նախ հասարակութիւնը ձեռք զարնելիք հասարակաց օգտակար աշխատութեանց համար ստակ ձարելու պէտք ունէր. միւս կողմանէ, (և այս կէտը կարեւորագոյնն էր իր աչքին առջև,) արօտի ձգուած և գրեթէ անբեղուն երկիրները մշակելը հարըստանալու մեծ պատճառ էր :

Բժիշկը բրած առաջարկութիւնը առաջ տանելու համար հաւանեցուց զիրենք որ հասարակութեան երկիրներուն մէջ մասը բնակչաց մէջ բաժնուի, որպէս զի անոնցմէ ամբողջապէս զրրկուելին չզգան. մնացածը ծախուեցաւ և երկրին կրկին հարստանալուն պատճառ եղաւ: Այս գետինները գնողները հասարակութենէն դուրս օտար կալուածատեարք էին, որոնք եկան իրենց դրամագլուխներովը հոն հաստատուեցան և մշակութեան լաւագոյն դրութիւն մը սկսան գործադրել: Ինչուան ան ատեն ծառատունկերէն չահ մը չէր ելլեր, վասն զի այժերն ու ոչ խարները փութակար ակռաներով ծիւլերը փծացրնեցնուն չէին շատնար. այս բանիս ալ առջևը առաւ շրջակայից արօտական ըլլալու իրաւունքը վերցընելով. ան ատեն ծառատունկը սկսան աճիլ և երկաթի գործատանց համար այրելու փայտ պէտք ըլլալով՝ իսկոյն ժողովրդեան աշխատութեան դուռ բացուեցաւ:

Հասարակաց արօտներուն ծախուելէն եկած ստակը անանկ աշխատութեանց գործածուեցաւ որով ժողովրդեան հանգիստ վիճակ ունենալուն օգուտ ըլլայ. յայսմ առաջին պէտք է համարիլ ճամբաներու հաղորդակցութեան լաւագոյն դրութիւն մը, որով ամենայն կերպ տեղափոխութիւնը դիւրինցան. քիչ տարուան մէջ աւանին ամէն ճամբաները կատարելապէս հարթ և գնալի եղան, և նոր ճամբաներ ալ բացուեցան շրջակայ տեղեաց հետ վերաբերութիւն հաստատելու համար: Իսկըզբան գեղացիք բրածնին ձրի աշխատութիւն մը կը սեպէին ի շահ հարուստներուն, և անոնց միայն վաստակ կայ, կ'ըսէին, այն ճամբաներէն. բայց երբ քիչ ատենէն արուեստից ճարտարութեամբ և մշակութեան զարգացմամբ սայլերը շատցան, տեսան որ կոկ ու հարթ ճամբաներ ունենալը ոչ միայն հարուստներուն՝ այլ նաև աղքատաց ալ շահաւոր էր. և երբ այս աշխատութեանց իրենց համար ալ օգտակար

ըլլալը ըմբռնեցին՝ պէտք եղած օգնութիւնն ընելէ չէին փախչեր, որով աշխատութիւնները լաւագոյն կերպով կատարուելով կրկնապատիկ և եռապատիկ աւելի աժէք ունեցան:

Ոչ միայն այս նիւթական բարեկարգութեանց փոյթ ունեցան բժիշկն ու իր օգնականները, այլ նաև աւանին բարոյական պիտոյքն ալ իրենց մասնաւոր խնամոյցը նիւթ եղած էր: Աւագերէցը սրտանց ինքզինքը նուիրած ըլլալով ժողովրդեան բարւոյն, ազնուասրտութեամբ իրենց գործոյն համար շահախնդիր երևնալով և ամէն մէկուն ծառայութիւններ ընելու ջանքովը ընդհանուր բնակչաց սիրտը յինքն յանկուցեր էր: Իրմէ առաջ եկեղեցին կիրակի օրեր գրեթէ ամայի էր. քիչ քիչ կրցաւ իր ժողովուրդը հոն հաւաքել, և բնակչաց բազմանալովը եկեղեցին քիչ ատենէն պզտիկ եկաւ. հարկ եղաւ որ նորոգէ ու մեծցնէ, որուն հաւասարապէս կը փափաքէր նաև բժիշկն ալ, վասն զի անով յայտնի կ'ըլլար թէ ժողովուրդը բարեկեցիկ ըլլալով՝ աւելի ալ երկիւղած եղեր էր:

Այս բանս յարմար առիթ սեպուեցաւ առ ի զարդ քանի մը աշխատութիւններ ալ ընելու, զորոնք Տիւբրէ առնօգուտ չէր սեպեր. եկեղեցւոյն առջև եղած ամայի հրապարակը ընդարձակուեցաւ և ծառերով զարդարուելով շրջագայութեան սիրուն արուարձան մը դարձաւ: Առուակին վերով սարատափ էր՝ ըսինք. հողը պատով բռնել տալով հողաբլուր ճեմելիք մը կառուցին շրջանակաւոր պսակով հանդերձ, որպէս զի վտանգ չհանդիպի. և այս շրջագայութեան տեղոյն և ճեմելեաց մէջ նստարաններ դրուեցան ուր կ'երթար բարի բժիշկը գեղացւոց հետ կը խօսակցէր սիրելի ընտանութեամբ մը, ինչպէս որ յատուկ է գեղերու մէջ, դուրգուրալով անոնց վրայ որոնց մանկութիւնը տեսեր էր և կամ անոնց վրայ որոնք իրեն հասակակից չէին:

Կ'ախորժէր այն սարատափ ճեմելիքէն առջևը բացուած տեսարանը դի-

տել որ մեծաւ մասամբ իր ջանքին արդիւնքն էր. վարով գետակը յաջ և յահեակ իրեն շնորհալից գալարուն ընթացքը կ'առնուր. եզերքը երկու կողմանէ զարդարուած էին կաղամախիներով կանանչազարդ չքեղ սրահակներու նման. որոնք նաև կարևոր եկամուտ մըն էին. ծառոց շարքը ճեմելեաց առջև քիչ մը ընդհատելով՝ այն անցքէն մարդու աչքը հովտին մէջ կը տարածուէր և զմայլմամբ կը հանգչէր մարգաց կանանչազեղ գորգերուն վրայ: Այս գիւղային նկարուս միջակէտը գրաւած էր գործատունը որ ձորոյն մէջ սփռուած բնակարանները կ'ընկղմէր, և աչաց առջև իր բիւրեւրանգ երկայնաձիգ մետաքսի ժապաւէնները կը պարզէր:

Այն ժամանակները տուններն ալ ոչինչ նուազ ախորժելի փոփոխութիւն մը կրեր էին. տեքերնին ակնահաճոյ և մաքուր էր. մէջերնին բնակող ընտանեաց համեմատ՝ ընդարձակութիւննին որը մեծ որը պզտիկ, սակայն գրեթէ ամէնն ալ յար և նման շինուած էին: Բժիշկը կրցեր էր հասկըցընել լուսոյ և օդոյ փոփոխութեան կարևորութիւնը, որով ամէնն ալ այլ և այլ կողմանէ շատ մը լուսամուտներ ունէին. միանգամայն չուրջանակի պըտղատու ծառերու ծաղկոցներով զարդարուած և կանանչ ցանկերով փակեալ ըլլալով՝ կարծես թէ ընդարձակ դարաստանի մը մէջ կանգնած էին: Այս պարտէզները և տուններուն առջևը պճնող ծաղիկները բնակչաց բնութիւնասէր ըլլալուն յայտնի նշան էին և իրենց հեղահամբոյր զգացմանցն յայտարար: Հոն յայտնի կ'ըլլար ազնիւ բժշկին ախորժը՝ որ հունտերը և տունկերը մատակարարեր էր: Այս տունները մասամբ ինքը, մասամբ վալքուր և մեծաւ մասամբ գործատան տէրերը շինել տուեր էին Միրըպոյ եկող գործաւորաց բնակութեանն համար: Ետքը ժամանակաւ միւս գեղացիք առանց իսկ ուզելու ստիպուելով իրենց աղտոտ և անհանգիստ հիւղերուն հետ

բաղդատել այս մաքուր և աղուոր տունները, անոնց նմանները շինեցին և քիչ ատենուան մէջ հովիտը լեցուեցաւ հանգստաւէտ և գեղեցիկ բնակարաններով:

Միանգամայն չաղախները և անուոց խոր հետքերը անհետ ընել տալով գեղին օդը մաքրեցին. փոսերը և ճահիճները լեցուեցան, որով ալ մարդու աչքը և հոտառութիւնը չէր զգուերաղբիւններու գէղերն և աղբի կոյտերը տեսնելով, որոնց բեղնաւոր հիւթը կը թողուին որ կորսուի ի միաս հասարակաց առողջութեան: Մաքրասիրութեան հռանդը դիւրաւ զարգացաւ. հին տունները նորոգուեր, մաքրուեր և ընդարձակուեր էին, շատն ալ նոր շինուեր և ներկայապէս աւելի հանգիստ էին, իրենց պէտք եղած ամէն կահ կարասիքն ունենալով, և որ մեծն է մասնաւոր խնամքով նայուած էին:

Այս վախճանիս հասնելու համար Տիւրքէ իր մեծ յոյսը նոր սերնդեան վրայ դրեր էր, վասն զի գիտէր հին սովորութեանց բարի դիտաւորութիւններէ աւելի զօրաւորագոյն ըլլալը. ուստի առաջին խնամքներէն մէկը եղաւ դպրոց մը հաստատել:

Ան ժամանակ ոչ աղէկ վարպետներ կային և ոչ կանոնաւոր դպրոցներ, և դաստիարակը միջոց չունէին բաւական կրթութիւն ստանալու. ժողովրդապետը օգնական եղաւ բժշկին. իր հին ժողովրդապետութեանը մէջ՝ ուր դաստիարակութեան շատ զբաղած էր, գիտէր որ միշտ վարպետին օգնութիւն ընող ողջամիտ և իրաւախոհ երիտասարդ մը կար, միանգամայն ամենաբարի զգացմունք և դաստիարակութեան ճշմարիտ ախորժակ ունեցող. զասիկա Միրըպոյ բերել տուաւ և ջանաց որ դասի մը տեսչութիւնը անոր յանձնէ. իր փոյթը յաջողութեամբ պսակեցաւ. դպրոցին բացման օրերէն յայտնի եղաւ աղէկ ձեռաց յանձնուած ըլլալը. նաև ժողովրդապետն ալ ստէպ այցելութեան կ'երթար և զվարժապետը կը քաջալերէր. տղայոց կանոնապահու-

թիւնը կը դիտէր, անոնց զարգայմանը և կենցաղավարութեանը միտ կը դնէր և ամէն ըրած դիտողութիւնները ծնողաց կը խորհրդածէր:

Սակայն մեծ յարատեւութեան պէտք ունեցաւ ընտանիքները համոզելու համար որ տղաքնին դպրոց խաւրեն. ինչուան նոյն ատեն հայրերը կրթութիւն առած չըլլայնուն, չէին կրնար հաւանիլ որ իրենց զաւակները պէտք ունենան այնմ. բժիշկն ալ ժողովրդապետին հետ ջանաց համոզելու գիրեմք որ զաւակներնէն զրկուիլը բանի տեղ չսեպեն անոնց ըրած քանի մը խեղճ ծառայութեանցն համար: Վալբուր ալ իր կողմանէ իբրև աւանապետ տղայոց թափառականութեանն ու յափշտակութեանցը անխոնջութեամբ խստութիւն ըրաւ. նաև սաստիկ խստութեամբ պատժեց իրենց հասարակաց փողոցներու վրայ ըրած անկարգութիւնները: Այսպէս դատարկութեան դէմ կռուելով կրթութեան զարգացմանը հակառակ եղող արգելքները թեթեւցուց:

Քիչ ատենէն իր ջանասէր փութովը դպրոցը յարմար հասակի տղաքներով լեցուեցաւ. գեղին ժողովուրդն ալ աճելով հարկ եղաւ որ դպրոցը՝ ուր մանչ ու աղջիկ տղաքներ ժողովուած էին՝ կըրկին ընելու մտածեն: Դաստիարակը՝ որուն անունը Հոսյամնտ էր, կարգուած ըլլալուն կնիկն ալ իրեն հետ դպրոցին խնամոցը հաղորդակից կ'ըլլար. իրեն յանձնուեցաւ աղջկանց դպրոցին վարչութիւնը, որոնք ան ատեն իրենց սեռին պիտոյիցն յատուկ լաւագոյն դաստիարակութիւն մը ընդունեցան: Վերջապէս՝ ժամանակաւ գործատանց մէջ զբաղեալ ընտանեաց տղայոցն համար հովտին մէջ առանձին մանկանոց (salle d'asile) մը հաստատեցին. և գործատան տէրերը այս բանիս առատաձեռնութեամբ ըստ մեծի մասին օգնեցին:

Այսչափ ջանք ու աշխատութիւն անարդիւն չեղաւ. ոչ միայն աւանին արտաքին երևոյթը փոխուեցաւ, այլ նաև գեղացւոց բնաւորութիւնն ալ ոչինչ

ընդհատ այլափոխեցաւ. ամբողջ կիրթ վարմունք մը ստացեր էին և կոշտութիւննին ըստ բաւականին կորսնցնելով՝ բարուց վայրագութիւնին ալ ոչինչ նուազ մեղմացեր էր: Հեղձ անգործութեան տեղ գործունէութիւն յաջորդեր էր. տօնավաճառներու եկողները միայն գնելու կամ ծախելու պէտք ունեցողներն էին: Գինեւտանց երթևեկութիւնը նուազեր և ընդհակառակն անդատանները լաւ ևս կը մշակուէին և հունձքն աւելի լիաբեղուն էին. նաև ատեն մը անծանօթ եղող բերքեր սռաջ կու գային. և գեղացիք զանազան նիւթեր մշակելուն իրենց եկամուտը եղանակաց անյաջողութենէն այնչափ կախմունք չունէր. այսպէս մէկ տեսակ բերքին կրելիք փաստներէն զրեթէ մասամբ մը ապահով էին:

Տնտեսական և արուեստական տրնկոց մշակութիւնն ալ տարածուած էր աւանին մէջ, և այսու փոխանակութեմիջոցը շատցեր էր և պէտք եղած ստակը ներս եկեր էր: Պտղատու ծառերն ալ որ կանխաւ երեսի վրայ թողուած էին, մեծ մտադրութեան նիւթ եղան. բժիշկը յատուկ խնամք ունեցեր էր ասոնց վրայ. կը սիրէր ան բաները որոնք զմարդիկ իրենց տունը կը կեցընեն և անոր հետ կը կապեն. կ'ըսէր նաև թէ պտուղք ինքնաբեր արդիւնք են. ուստի կը յաւելուր, թէ աւելի շահաւոր է գէշ տեսակներուն վրայ խնամք ունենալու տեղ, աղէկները մշակել. ասոր համար կը ջանար ընտիր տեսակները շատցընել և ինքնին ծառերը յօտելու կերպը կը սորվեցընէր:

Նաև մեծապէս փոյթ ունեցաւ կենդանեաց ցեղերը լաւցընել, նոյն խորհրդածութիւնն ընելով ինչ որ ըրեր էր պտղոց մշակութեան համար: Մարգերուն արգասաբեր ըլլալովը կենդանիները աճելով՝ իր խորհրդովը նոր արուեստական ճարտարութեան մըն ալ ձեռք զարկին գեղացիք, այն է պանիր շինելու: Ժիւրայի անուանի պտուղ հասցնողներու գիւղական ընկերութիւններն ալ ընդունելի ըրաւ իրենց:

ըստ օրինակի այս ընկերութեանց բովանդակ գեղացւոց կովերուն կաթը մէկուն քով կը հաւաքուէր որուն պարտքն էր պանիր շինել, իւրաքանչիւրին բերած կաթի քանակին հաշիւը բռնելով: Այս պարզ ընկերութեամբ կաթի դոյզն քանակները օգտակար եղան, ծախքերը ու ժամանակի կորուստը նուազեցնելով:

Արջառադարմանութիւնը՝ որով քիչ ատենէն իւրաքանչիւր տուն իրեն ախոռը ունեցաւ, պատճառ եղաւ ամէնուն իրենց տան մէջ կենալուն և ձեռքերին ախորժելի և շահաւոր զբաղանք մը եղաւ: Բժիշկը նաև մեղուաց մշակութիւնն ալ սիրելի ընել տուաւ. մշակութիւն մը որ առանց նեղութեան ապահով եկամուտ և բաւական աժողջէք ունեցող բերք է գեղացւոց համար: Ամբողջ աւանին մէջ գոգցես տուն մը չկար որուն պարտիզին մէջ քանի մը փեթակ չըլլայ:

Տիւրքէ ջանացեր էր նաև Միրըպոյի մէջ այն արուեստակերտ ճարտարութեանց ախորժը ընդունելի ընել որոնք ընտանեկան կրնան ըսուիլ, վառարանին մէկ կողմը՝ ի գործ դրուելուն համար: Կ'ուպէր որ իւրաքանչիւր երկրագործ արուեստ մ'ունենայ ձեռքը, ձմեռուան երկայն գիշերներուն և գէշ օրերուն զբաղելու համար. ասով թէ ժամանակը շահաւոր կ'անցնէր, և թէ դարման կ'ըլլար ընդդէմ ծուլութեան և ապահովութիւն գինեւորանց յաճախ երթևեկութենէ ազատ մնալուն:

Այս վախճանիս հասնելու համար յարմար սեպեց դաստիարակին ձեռքը յանձնուած պատանեաց դասը իրեն գործիք առնել. միտքը դրածը դժուարաւ յաջողեցաւ, որովհետև շատը հակամիտութեամբ դէպ'ի գենետիկները կը դիմէին. բայց վերջապէս շատ մը աշակերտ ստացաւ: Ասիկա Տիւրքէի համար ժողովրդեան վրայ ազդեցութիւն ունենալու մեծ միջոց էր. ինքնին շատ անգամ իրենց վարժեարին մէջ կ'ու գար կը խառնուէր. ներկայ եղող-

ներուն հետ կը խօսակցէր և միշտ միջոց կը գտնար խորհուրդ տալու և կամ նոր բան մը սորվեցնելու:

Ժողովրդապետն ալ ինքիւր կողմանէ ամէն եօթնեակ երկու իրեք անգամ հոն այցելութեան կ'երթար. և իբրև դպրոցին պէս՝ շաբաթը մէկ անգամ կանոնապէս հոգևոր վարդապետութիւն կ'ընէր. ուրիշ օրեր գոհ կ'ըլլար խորհուրդներ տալով, հանդիպած բանի մը վրայ խորհրդածութիւն ընելով. մէկուն մէկալին հարցմունքներ կ'ընէր, ձեռնարկութիւնները կը հետաքրքրէր, հօրերնուն՝ մօրերնուն կամ իրենց կանանցը և հիւանդ տղայոցը ինչպէս ըլլալը կը հարցընէր. կը յորդորէր, խորհուրդ կու տար, երբեմն կը մեղադրէր, յաճախ կը քաջալերէր և միշտ ամէն մէկուն վստահութիւնը կը գրաւէր:

Այսպէս Միրըպոյ աւանը բոլորովին ուրիշ երևոյթ մը առեր էր. քսան տարուան մէջ ժողովուրդը եռապատիկ շատցեր էր. իսկ բարեկեցութիւն աւելի շուտ զարգացեր էր: Սակայն աս ալ իրաւ է որ ամենայն ինչ հաւասարապէս յաջող չգնաց. այս աշխարհիս մէջ կատարեալ ուրախութիւն չկայ, և բարին ոչ երբեք անխառն է ի չարեաց:

Զարգացման հետ մասնական ճախորդութիւններ և դժբաղդութիւններ հանդիպեցան, որոնք շատ անխոհմտութեամբ կործանմանը պատճառ եղան: Գեղացւոցմէ ոմանք իրենց դրացեացը յաջողութիւններէն յորդորուելով՝ սխալ հաշիւներով ձեռնարկութիւններ ըրին, սակայն չյաջողելով՝ իրենց ձախորդութիւնը աւելի խոհեմ ըրաւ իրենց ետեւն եկողները: Փառասէրներ յանդուգն նախադիտմանց (speculation) մէջ նետուեցան, սակայն դժբաղդաբար չյաջողեցան և իրենց դանդաղաբար առ ժամանակ մը պատճառ եղան որ ամէնքը նորանոր փորձերէ ետ կենան: Ինչպէս միշտ՝ յանկարծական դիպուածներ և նախախնամութեան կողմանէ համեստ ընտանեաց գլուխը եկած փորձանքներ ալ պակաս չեղան. բայց այս դժբաղդութիւնները առհա-

սարակ ամենուն կարեկցութեւն չիւթ ըլլալով, կրողները այն հարուածներէ ազատ եղողներուն փութովը մասամբ մը մխիթարուեցան:

Կարելի չէր յուսալ նաև որ Աստուած եղանակաց խառնակութենէն աւանը բոլորովին ազատ ընէր. ուստի քանի մը անյաջող տարիներ ալ վրայ եկան և շատերը իրենց սկսած ձեռնարկութեանցը մէջ տագնապեցնելով, և բովանդակ աւանին կերպ մը վերանորոգութեան աշխատութեանցը մէջ վրայ գալով շատ աւելի ծանր եղան: Ամէն ձեռք զարնուած արուեստից ճարտարութեանց մէջ ալ հաւասարապէս չը յաջողեցան. անկարելի էր որ գործունէութեան ետեւէն վհատութիւն չը գար, որոնք չըջանով մը գոգցես փոփոխակի իրարու կը յաջորդեն. և անոնք որ աղէկ հիմն դրած չէին՝ բոլորովին լքան:

Ուրեմն Միբրպոյի յաջողութեամբ զարգանալուն ժամանակ տագնապողական պարագաներ ալ պակաս չեղան, բայց զանոնք բժիշկը նախատեսեց՝ էր, որով ամենեւին չխռովեցաւ. այն դժուարին վայրկեաններուն մէջ վհատեալները քաջալերելու համար կրկնապատիկ գործունէութիւն ցուցուց. և իրեն խրախոյսը կերպով մը կ'աւելնար այնպիսի փորձանաց ժամանակ: Առժամանակեայ ձախորդութենէ չէր

վախնար, վասն զի երբեք միտքը դրած չէր որ յարատև յաջողութիւն պիտի ունենայ. այնպիսի ժամանակները հանգիստ առնելու վայրկեաններ կը սեպէր որով մարդիկ կրկին ուժ կը ստանան՝ ի յառաջադիմութիւն սլանալու համար:

Աւանին համար մէկ վտանգէ մը միայն կը վախնար, այն է՝ ախտից տեղիք գտնալէն. ուստի ամենայն ճգամբ կը ջանար այսպիսի ապագայ չարիքներէ պահպանել. ոչինչ ընդհատ կը վախնար նաև սխալ գաղափարաց մուտք գտնելէն, զորոնք իբրև հարուած ընկերութեան կը համարէր: Վրիպակ կարծեաց աւանին հասուցած ֆնասովը, այն է երկայն ժամանակ աղքատութեան և թմրածութեան մէջ բռնելովը, կը գուշակէր ուրիշ նոյնպիսի մոլար գաղափարաց հասցընելիք չարիքը, մէյմը որ բնակչաց մտքին մէջ սպըրդելու ըլլային: Հետևաբար կը ջանար ուրեմն կրթութիւնը տարածելու. այնպէս հեռուէն բռներ էր որ դեռ շատ մոլորութեանց և նախապաշարմանց դէմ պէտք էր կռուիլ:

Սակայն եկեղեցւոյն քով թողած ընկերութեան դառնանք:

ՌԱԲԷ

Կը շարունակուի:

Մենաւարտութիւն Տանկրեդեայ ընդ Կլորինդայ եւ մկրտել զնա ի կարելիէր մահուն¹:

Վազեն առ սեամս երկոքին, եւ զհետ նոցա տագնապափոյթ Հրոսեն ըշտապաւ հեղեղասաստ գունդք փռանկաց:

¹ Մի է առաջիկայս 'ի հրաշալի գրուագաց անմահանուն քերթուածոյն Դաստոյի, յորոյ 'ի պատճառս կանխաբանելով պարտիմք ասել զի Կլորինդա այն ինչ իմացեալ է յԱրսեսեայ 'ի ծերունի սպասաւորէ իւրմէ զլինել իւր դուստր Սերապեայ քրիստոսակրօն թագաւորին Եթովպիոյ, և զի մայրն առ ահի անդէն 'ի սկզբնաբոյս

հասակին անկնունք 'ի նա յանձն է արարեալ զորդի իւր աղաչելով զի մկրտեսցէ, զոր առ հեթանոսութեանն ապախտ արարեալ էր Արսեսի: Սակայն յանուրջս կշտամբեալ և 'ի վերջոյ ուրեմն խրատեալ փութալ 'ի խնդրելին, աղաչէ զԿլորինդա յետս կալ 'ի խորհրդոց իւրոց և չվտանգել զանձն: Անաստէ նա բանից խնամաւ